

кезде ойлау барысы дауыстап айтады. Ойлаудың негізгі компоненті - бейне-сөз, ал эмоция ойлау процесіне тек қана серпін береді. Алайда, эмоциялық компоненттің әлсіреуі салдарынан мұндай "сөздік" ойлау бұрынғы жылдамдығы мен тереңдігімен ерекшеленбейді. Апробацияланған дәстүрлі байланыстарға сүйене отырып, ол, әдетте, дұрыс болады, бірақта бастапқы шығармашылығын жоғалтады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Васильев И.А. Мотивационно - эмоциональная регуляция мыслительной деятельности: автореферат дис. П.ғ.д.: 19.00.01 – жалпы психология, тұлға психологиясы, психология тарихы / М.В. Ломоносов атын. ММУ, М., 1998. 41б.
2. Васильев И.А. Роль интеллектуальных эмоций в регуляции мыслительной деятельности // Психологиялық журнал, 1998. №4. С. 49 - 60.
3. Жинкин Н.И. О кодовых переходах во внутренней речи // Вопросы языкознания. 1964. № 6. 26 – 38б.
4. Петроченко В.И. Эмоции, мышление, речь // Интеграция современных исследований в развитие общества: сборник материалов III Международной научно - практической конференции (том 1). Кемерово. 2017. 40 – 43б.
5. Алдамұратов Ә. Жалпы психология. Оқулық. Алматы -2011-190б.

ҒТАМР 14.07.07

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫ СТУДЕНТТЕРІНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

А.К. ТОГАЙБАЕВА

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Аңдатпа. Мақалада студенттердің құқықтарын қорғаумен байланысты қоғамдық істерге араласудың құқықтық мәдениетін қалыптастырудың маңызды шарттарының бірі туралы айтылады. Студент өзінің құқықтық мәдениетінің қаншалықты қалыптасқанын және оның қаншалықты деңгейде екенін байқау үшін ғана нақты шараларға қатыса алады. Бұл олардың жетістіктері мен кемшіліктерін анықтауға, оларды өз ісінде одан әрі жұмыс істеуге, тәуелсіз ізденіске талпындыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, жастар және балалармен жұмыс істейтін мамандықтардың барлығында құқықтық әлеуметтендіру жұмыстарына даярлық осы құқықтық мәдениет қалыптастыру аясында болуы керек. Бұның тағы бір аса маңызды тұсы – студенттерде құқықтық көзқарас қалыптастыруында. Қазіргі кезде жоғары оқу орындарында өткізіліп жатқан тәрбиелік іс-шараларды талдап қарасақ, оларда құқықтық мәдениетке бағдарлаудың ескерілмей келе жатқанын көреміз. Сонымен бірге, студенттердің жас және жеке ерекшеліктері де ескерілмейді. Осыған орай, арнайы бағдарламалар мен оқу-

әдістемелік құралдардың да жеткіліксіздігі, тәрбие жұмысымен шұғылданатын кураторлар мен осы жұмысты басқаратын жекелеген адамдардың өзінде құқықтық білім мен мәдениеттің жеткіліксіздігі байқалады.

Түйін сөздер: мәдениет, құқықтық мәдениет, қалыптастыру, педагогика, студент, жастар, тәрбие.

Аннотация. В статье рассматривается одна из важнейших условий формирования у студентов правовой культуры приобщение к общественным делам, связанным с защитой прав. Студент может только принять участие в конкретных мерах, чтобы заметить, насколько у него сформирована правовая культура и насколько она в степени. Это дает возможность выявить их достижения и недостатки, побуждать к дальнейшей работе в своем деле, к самостоятельному поиску. Кроме того, во всех профессиях, работающих с молодежью и детьми, подготовка к правовой социализации должна быть частью формирования этой правовой культуры. Еще один важный аспект - формирование правовых отношений у студентов. Если проанализировать текущую образовательную деятельность в сфере высшего образования, то можно увидеть, что они не учитывают ориентацию на правовую культуру. При этом не учитываются возрастные и личные особенности студентов. В связи с этим наблюдается отсутствие специальных программ и учебных пособий, а также недостаток правовых знаний и культуры у кураторов и лиц, занимающих воспитательной работой.

Ключевые слова: культура, правовая культура, формирование, педагогика, студент, молодежь, воспитание.

Annotation. The article examines one of the most important conditions for the formation of legal culture among students of involvement in public affairs related to the protection of rights. The student can only take part in specific measures in order to notice how much his legal culture is formed and to what extent it is. This makes it possible to identify their achievements and shortcomings, encourage them to further work in their business, to an independent search. Moreover, in all professions working with young people and children, preparation for legal socialization should be part of the formation of this legal culture. Another important aspect is the formation of legal relations among students. If we analyze the current educational activities in the field of higher education, we can see that they do not take into account the orientation towards the legal culture. This does not take into account the age and personal characteristics of students. In this regard, there is a lack of special programs and teaching aids, as well as a lack of legal knowledge and culture among curators and persons involved in educational work.

Key words: culture, legal culture, formation, pedagogy, student, youth, education.

Құқықтық мәдениет – адамның қоғамдағы құқықтық әрекеттерге және заңдарға болған әр түрлі мәмілесін сипаттайтын саяси және адамгершілік мәдениетінің құрамды бөлігі. Осы ұғымды талдайтын болсақ, біріншіден, құқықтық мәдениет саясатпен тығыз байланысты; екіншіден, құқықтық нормаларды сақтауға және орындауға болады. Құқықтық мәдениет қалыптастыру дегеніміз - мемлекеттің құқықтық жүйесіне қатысты білімі, негізгі заң нормаларына құрметпен қоса, іс-әрекетінде оларды сақтауға ұмтылуда адамгершілік қасиеттері мен адамдық сапаларын тоғыстыра өз Отанының парасатты азаматтарының бірі ретінде халыққа қызмет етуді парызы деп тану.

Құқықтық мәдениет қалыптастырудың басты міндеттерін төмендегідей анықтауға болады [1]:

- жастардың заң және соған сәйкес құқықтық нормалардың бар екенін білуіне шарт түзу;
- мемлекет тарапынан қабылданған заңды бұзған адамның жауапқа тартылатынын білуі;
- заң нормаларын орындау адамгершіліктің басты ережесін орындаумен бірдей екенін білуі;
- күнделікті өмірде өзін дұрыс ұстауға ұмтылса осының өзі құқықтық мәдениеттіліктің белгісі екенін білуі және соған ұмтылуы;

Осыларды ескере келіп студент жастарды жалпы адамгершілік –құлықтық нормаларды сақтауға тәрбиелеумен қоса, құқықтық білім қалыптастырудың осы күннің аса маңызды мәселелерінің бірі екенін айтуға болады.

Бүгінгі студент, ертеңгі мұғалім, оқытушы, ұстаз. Осыған орай алдымен өзі және жалпы адамның құқығына байланысты мынадай көлемдегі білім, біліктерге ие болады:

- алдымен Қазақстан мемлекетінің азаматы ретінде әр студент азаматтық Кодекс және азаматтық құқықтың өз басына қатысты тұстарын меңгеруі [2];
- Қазақстан Республикасы Конституциясының өзіне және басқа да азаматтарға байланысты тұстарын құқықтық нормалармен ұштастыра білуі [3];
- жастар туралы Заң және оның оқушы, студент жастарға қатысты тұстарын мазмұндық жақтан тарата отырып түсінуі;
- құқықтық нормаларды және соған байланысты Заңды, оның мазмұнын меңгеруі;
- Заң талаптарын орындамаудың салдарын талдай білуі;
- Заң талаптарын орындауды үнемі қаперде сақтауы және іс-әрекетінде оны ескеруі;
- Адамгершілік-құлықтық нормаларды Заң нормаларымен ұштастыра білуі;

Құқықтық мәдениет қалыптастырудың осы міндеттерін жүзеге асырудың мынадай іс-әрекет түрлерін (жолдарын) атап көрсетуге болады:

- Интенсивті педагогикалық технология қолдану. Мұндағы басты талап – өткізілген іс-шаралар мен сабақтың саны емес, онда интенсивті технология қолдану арқылы тиімділігін арттыру. Көріп отырғанымыздай, XXI ғасыр – технологиялар заманы. Әр түрлі сценарилермен өтетін, ән-күй, дискотекамен көмкерілген іс-шаралар студенттерде құқықтық мәдениет қалыптастырмайды. Демек, санаға, сезімге ұтымды ықпал ететін тәсілдер қолдану қажет. Осыған орай қазіргі кезде оқу үрдісінде қолданып келе жатқан «белсенді әдістер», «жаңа технология» дегендерді тәрбие жұмыстарында да мүмкіндігінше кең пайдалануды қарастыру керек [4].

- Құқықтық ағарту немесе сауатын ашу арқылы құқықтық білім қалыптастыру – заң ережелерін білу, оны насихаттап, күнделікті тұрмыста ұстана алатын дәрежеге жеткізу. Бұл іргелі білім қалыптастыру, оны жүйелі түрде жүзеге асыру, студенттердің алған білімінің күнделікті тұрмыс талаптарына сәйкестігі мен адамгершілік нормаларына сабақтастығы оның негізділігінің белгісі ретінде қарастырылады. Барлық педагогикалық жоғары оқу орындарындағы «Құқық негіздері» пәні студенттердің құқықтық мәдениеттілігін қалыптастыруға бағытталуы оларда құқықтық сана қалыптастыруға септігін тигізеді. Сонымен қатар, жастар және балалармен жұмыс істейтін мамандықтардың барлығында құқықтық әлеуметтендіру жұмыстарына даярлық осы құқықтық мәдениет қалыптастыру аясында болуы керек. Бұның тағы бір аса маңызды тұсы – студенттерде құқықтық көзқарас қалыптастыруында. Қазіргі кезде жоғары оқу орындарында өткізіліп жатқан тәрбиелік іс-шараларды талдап қарасақ, оларда құқықтық мәдениетке бағдарлаудың ескерілмей келе жатқанын көреміз. Сонымен бірге, студенттердің жас және жеке ерекшеліктері де ескерілмейді. Осыған орай, арнайы бағдарламалар мен оқу-әдістемелік құралдардың да жеткіліксіздігі, тәрбие жұмысымен шұғылданатын кураторлар мен осы жұмысты басқаратын жекелеген адамдардың өзінде құқықтық білім мен мәдениеттің жеткіліксіздігі байқалады.

Демек, құқықтық тәрбие – студент жастардың құқықтық мәдениетін қалыптастырудағы аса маңызды мәселе. Студенттер арасында жүргізілген алдын-ала сауалнамаға қарағанда олардың құқық білімі, тәрбиелілігі мен құқықтық мәдениеті деңгейінің төмендігі, заң мен құқық арасындағы байланысты, заң мен құлық және адамгершілік тәрбие арасындағы байланысты көре алмайтыны, құқықтық сезімінің дамымағаны анықталды (бұларды біз эксперимент бөлімінде нақтылап көрсеттік). Қазіргі кезде құқықтық тәрбие - аса маңызды орын алып, құқықтық мәдениетті қалыптастырудың басты жолдарының бірі екені даусыз. Жалпы студенттермен жүргізілетін барлық тәрбиелік іс-шаралар олардың құқықтық мәдениетін қалыптастыруға арналуы тиіс. Құқықтық мәдениет қалыптастырудың аса маңызды формаларының бірі кез келген пәнді оқытуда, әсіресе ізгілікті пәндерді оқытуда оның құқықтық мәдениетке ықпал ететін тұстарын қарастырып отыру. Қалай болған күнде де құқық тәрбиесі құқықтық білім және мәдениет қалыптастыруға бағытталып ондағы педагогиканың тиімді тәсілдерін қолданған күнде ғана нәтижелі болмақ. Әйтпегенде, ол тек үгіт-насихат дәрежесінде қалып қояды да, құқықтық саналылық дәрежесіне жетпей қалады. Құқық тәрбиесінің басты мақсаты құқықтық мәдениетін қалыптастыру, ал оның көрсеткіші құқықтық әдет, дағдылардың қалыптасқаны болып саналады.

Құқықтық насихат – құқықтық мемлекетте ондағы құқық ережелеріне сай жүріс-тұрыс қалыптастыру идеясын студент жастар арасында насихаттап тарату. Мұнда Құқықтық іс-әрекет пен мінез-құлық, жүріс-тұрыс мазмұнын жалпы студенттер арасында таратып,

насихаттау арқылы құқықтық мәдениет қалыптастыруға мән беру көзделеді. Басқаша айтқанда, бұл студенттердің құқықтық білімі мен іс-әрекетіне бағыт беретін, білім қалыптастыруға септігін тигізетін жұмыс формаларының бірі. Бұны бұқаралық ақпарат құралдары, мысалы, радио, телекөрсетулер арқылы, мерзімді басылымдар арқылы, сабақтан тыс уақытта дәрістер оқу арқылы, т.б. жұмыс түрлерімен жүзеге асыруға болады. Құқықтық насихат жұмысының тиімділігін студенттердің құқық идеяларын іздестіруі, оны ұстанудың қажеттігін саналы түсінуі, оған қайшы келетін кез келген іс-әрекеттің заңдылығын сезінуі көрсетеді [5].

Құқықтық насихат арқылы құқықтық мәдениет қалыптастыру жұмыстарының мақсатты, жүйелі, бірізділікпен жүргізілмей келе жатқаны, бұқаралық ақпарат құралдарында ресейдегі секілді «Суд идет», «Час суда», «Громкие преступления мира» тағы басқа теле көрсетулердің жеткіліксіздігі, осы жұмыстарға білікті заң қызметкерлері мен құқық қорғау органдарының араласуының жеткіліксіздігі байқалады. Қазіргі кезде мерзімді басылымдарда жарияланып жатқан материалдардың педагогикалық тиімділігі ескерілмей тек мәлімет беру түрінде болып отырғаны да белгілі [6].

Құқықтық үгіт – бұл сөздің мәні адамды нақты бір іске жетелеу, түрткі болып, қозғау салу. Студенттердің құқықтық мәдениетін көтеру мақсатында арнайы жүргізілетін нақты жұмыс түрлері болып, ол күнделікті іс-әрекетінде құқық нормаларын сақтаудан бастап, осындай іс-шараларға белсенді араласуды талап етеді. Болашақ педагогтар үшін бұл мектеп оқушылары мен олардың ата-аналары арасында жүргізілетін жұмыстар болып табылады. Оның тағы бір түрі құқық қорғау органдарының жұмыстарына көмектесу. Атап айтсақ, кешқұрым кезекшіліктер ұйымдастырып, ойын автоматтары мен дискотекаларда жүрген жеткіншек балаларды үйіне қайтару, топтасып отырған жерлерінен таратып жіберу секілді басқа да жұмыстарды ұйымдастыруға болады [7].

Мұндай нақты істерге белсенді араласу студенттердің құқық мәдениетін қалыптастыруға ұтымды ықпал етеді. Себебі, олар жеткіншек балалар, жас өспірімдермен құқық тақырыбында сөйлесуге, өзінің айтқанын дәлелдеп олардың қылықтарының қате екенін құқық нормаларынан аспай дәлелдеп үйренеді.

Құқықтық үгіттеу - құқық мәдениетін қалыптастырудың басты құралы ретінде балалар мен жастарды құқық нигилизмі(құқық нормаларын жоққа шығару), салғырттық, осындай белсенді жұмыстарға араласудан бас тарту, құқық бұзушылықты көріп тұрып оған немқұрайлылық мәміле, қылмыскерлерді көрсе де көрмеу секілді кері әрекеттерді болдырмаудың өзі де құқық мәдениетінің қалыптасуына ықпал етеді. Қазіргі кезде құқықтық насихат жұмыстарын жүргізу әсіресе педагогикалық оқу орындарында ескерілмей

келеді. Сол себепті студенттердің(болашақ педагогтардың) құқықтық білімі жеткіліксіз, құқықтық мәдениеті өте төмен. Демек, бұл жұмыстың педагогикалық ықпалын, психологиялық түрткілерін, тәрбиелік әсерін толыққанды пайдалану жолдарын қарастыру, студенттердің нақты іс-әрекет белсенділігін арттыру қажеттігі туындап отыр.

Яғни студенттерді құқық қорғау жұмыстарына араластыру практикасы-біздің пайымдауымыз бойынша бұндай жұмыстар барлық педагог мамандығын беруді көздеген оқу орындарында жүргізілуі керек. Өйткені, олар болашақ мектеп мұғалімдері. Ал, мектеп оқушылары арасында қазір құқық бұзудың саналуан түрлері кең таралып, ол күннен –күнге көбеймесе азайып отырған жоқ. Бұның маңыздылығы, сөз түріндегі, ой-пікір, идея түріндегі құқық нормаларының іс жүзінде орындалуын қадағалау, олардың орындалуын бақылау, бағалау, орындалуын талап ету, олай болмаған күнде нақты істермен тосқауыл қою. Болашақ педагог мамандар құқық қорғау жұмыстарына белсенді араласады. Сөйтіп, құқық қорғау органдарына бір көмек берсе, екінші бір жақтан, көптеген жеткіншектер мен жас өспірімдерді құқық бұзушылықтан, не болмаса құрбандық болуынан сақтап қалады. Ең бастысы осы жұмыстарды орындау олардың құқық қорғауға болған көзқарасын, іс-әрекетін реттейді, психологиялық дайындықтан өтеді сөйтіп, құқықтық мәдениетінің қалыптасуына ұтымды ықпал етеді. Мұнда студенттің тек осы жұмысқа араласуы ғана емес, сонымен қатар оған қатысу мотивтеріне, осы жұмыстың мазмұнына тереңдейді, практикалық маңызын ұғынады, жұмыс формалары мен әдістеріне қанық болады. Бұл оның басты тиімділігі деуге болады [8]. Сондықтан бұндай жұмыстарға араластыруда студенттерді жастар және балалармен құқықтық тәрбие жұмыстарын жүргізудің әдісі, тәсілдері, формалары, мазмұнымен қамтамасыз ету ең бастысы олардың құқықтық мәдениетінің болуы аса маңызды.

Белгілі болғандай, кез-келген педагогикалық іс-әрекетте табан тірейтін ережелер мен ұстанымдар бар. Ол жалпы педагогикада тәрбиелеу ұстанымдарынан тұрады.

Біз өз жұмысымызда осы тәрбиелеу теориясының басты ұстанымдарына негіздей отырып құқықтық таным мен тәрбиенің ерекшеліктерін ескере отырып, белгілі педагог-ғалымдар мен психологтардың жастар тәрбиесіне байланысты еңбектеріне сүйене келе студент жастарда құқықтық мәдениет қалыптастыру жұмыстарында негізге алатын, табан тірейтін өзіндік ұстанымдары болу керек деп ұйғардық. Ол ұстанымдар жалпы құқықтық мәдениет және құқықтық тәрбие жұмыстарында студент жастармен қатар, жалпы балалар мен басқа да мекемелердегі (пенитенциарлық мекемелерінде) құқықтық мәдениет қалыптастыру шараларында пайдалану мүмкіндігіне ие болуы керек [9].

Құқықтық мәдениет педагогикалық мүмкіндігі өзіндік ерекшелігін оның ұстанымдарымен астарласқан тұстарын қарастыруға болады. Өйткені, бұл ерекшеліктер

педагогиканың құқықтық тәрбие саласымен, оның ішінде тәрбиелеу ұстанымдарымен тоғысады. Оның жалпы сипатын мынадан байқауға болады:

- әр студенттің өз құқығын білуі;
- құқық негіздерін түсініп, ұғына білуі;
- басқалардың құқығын құрметтеу;
- жалпы адамзатының құқықтық мүддесін қорғауға дайындығының болуы;
- құқық қорғау ісіне психологиялық дайындық (ішкі жан дүниесі мен эмоционалдық әрекеті, олардың санамен астарласқан тұсы).

Құқықтық мәдениет қалыптастырудың бұл ерекшеліктері оны ұйымдастырудың аса маңызды психолого-педагогикалық заңдылықтары мен алдыңғы қатарлы педагогикалық тәжірибе жиынтығының нәтижелерін қамтиды. Осыдан барып құқықтық мәдениет қалыптастырудың мынадай ұстанымдарын айқындауға болады:

- құқықтық мәдениет қалыптастыруға бағытталған іс-шараларды мүмкіндігінше студенттердің көпшілік қауымын қамту және олармен үздіксіз, жүйелі түрде жұмыс ұйымдастыру;

- құқықтық тәрбиені құқықтық мәдениет қалыптастырудың басты құралы ретінде қарастырып, мемлекеттік заңнамалық тұрғыда жуықтау;

- аксиологиялық жуықтау ұстанымы – студенттердің құқықтық құндылықтарды жеке адамгершілік, құлықтық(нравственное) құндылықпен ұштастыра қарастыру;

- әлеуметтік-құқықтық қызмет көрсету мәдениеті, өзін құқықтық қамсыздандыру;

- құқық қорғау және құқық сақтау белсенділігі ұстанымдарынан тұрады.

Бүгінгі күні студенттердің көпшілік қауымын қамту және олармен үздіксіз, жүйелі түрде жұмыс ұйымдастыру ұстанымы. Жоғары оқу орындары студенттерінен бастап ұстаздарына дейін барлығымен және әр қайсысымен жеке-жеке үнемі, үздіксіз құқықтық тәрбие жұмысын ұйымдастырып оны құқықтық мәдениет қалыптастыруға бағыттау. Мұнда оның тиімділігін арттыру мақсатында педагогикалық ұтымды әдістердің барлығын қолдану және тартымды болуы үшін оның формаларын да үнемі түрлендіріп отыру, жастардың қызығушылығын арттырумен бірге оларда құқықтық нормаларды сақтауға әдеттену мүмкіндігін туындатады [10]. Бұл келе-келе, есейген сайын әркімнің өз құқықтық мәдениетін өзі жетілдіруі мен өзін-өзі тәрбиелеуіне тірек болады.

Сонымен қатар құқықтық тәрбиені құқықтық мәдениет қалыптастырудың басты құралы ретінде қарастырып, мемлекеттік заңнамалық тұрғыда жуықтау. Болашақ педагог, бүгінгі студент әрине, заң қызметкері емес. Сондықтан олардың қай-қайсысы болса да «занды білу керек, бірақ бізге оның қажеті аз» деген пікірде болатынын алдын-ала жүргізген

зерттеулерде анықтадық. Демек, болашақ педагог бүгінгі студентпен заңды білу парыз емес, ұстану міндетің деген ұғым төңірегінде жұмыс ұйымдастыру керек екенін көрсетеді. Бұл Заң нормаларын жаттау ғана, білу ғана емес, құқықтық мемлекеттің заңға бойсұнған, өз қызметі, іс-әрекетінде үнемі «адамгершілік босағасынан аттап кеткен жоқпын ба» деген сауалды ұмытпауы. Белгілі болғандай құқықтық мәдениет осы адамгершілікті сақтаудан басталады. Демек, студенттерге құқықтық мемлекеттің игі азаматы ретінде осы мемлекетті қорғауға, оның азаматтарының мүддесін қорғауға, мемлекеттің дамуына өз үлесін қосуына шарт түзу. Мемлекеттің барлық азаматтары, соның ішінде педагогтар қауымы да түгелімен заңгер де заңшыл болуы міндет емес. Бірақ құқықтық мәдениетті болуы парыз.

Сондай-ақ әлеуметтік-құқықтық қызмет көрсету мәдениеті – бұл құқық нормалары мен заң актілерін азаматтарды қорқытатын және жазалайтын құрал емес, қоғамдық игілікті көздейтін, азаматтарды қорғайтын, жеке тұлғаның табысты еңбектеніп, өмірдің рахатын көруіне шарт түзіп әр түрлі зұлымдықтан қорғайтын құрал ретінде қарастыру. Педагогтың құқықтық мәдениеттілігі заң талаптарын сақтау, оқушы шәкірттердің мүддесін қорғау, өз мүддесін қорғау, қарыз бен парыз ұғымдарын тұрмыста жете пайдаланудан тұрады.

Құқықтық мәдениет қалыптастыру дегеніміз – барлық заңдарды жаттап алу емес, бірақ құқық нормаларының қалайша қорғайтынын білу, егер оны біреу бұза қалса оны қалай реттеуге болады, заң талаптарын бұзу қандай қиындықтарға алып келетінін, егер бұзылған күнде құқық қорғау орындарына қалайша қайрылу керектігін, басқалардың заң бұзуына жол бермеуді білуі қажет. Студенттер, сонымен қатар, жауапкерлік пен құқықты сақтаудың бірлігін, басқалардың алдындағы жауапкерлігі, мемлекет алдындағы міндетін сезінуі үшін түсіндіру мен талқылау, пікір-сайыстар мен мәліметтер, ақпараттар жинау жұмыстарын жүргізудің жолдарын меңгерулері, өз құқығын сақтаумен басқалардың да құқығын қорғауына шарт түзеді [11].

Адамгершілік және құқықтық нормалардың бірлігі, басқалардың құқығын құрметтеу, адамның қаншалықты құқықтық мүмкіндіктері көп болса, міндеттері де артады және жауапкершілігі де жоғарылайды. Құқықтық міндетінің жоқтығы, жауапсыздыққа, міндеті жоқ болса жауапсыздық та пайда болып ол өз кезегінде құқық бұзуға алып келеді.

Адам есейген сайын құқықтық-құлықтық жауапкерлігі арта түсуі тиіс. Қазақстанда құқықтық жауапкершілік 14 жастан жартылай, 16 жас және 18 жастан толық міндеттеледі. Осыған орай, педагогтардың санасында «шәкірт құқығы басталған жерде менің құқығым тоқтайды», «заңға қайшы келмейтіннің барлығын істеуге құқығым бар» деген ұғымдар қалыптасуы тиіс.

Демек, өзін құқықтық қамсыздандыру ұстанымы студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастыруда мән беретін маңызды мәселе олардың әр қайсысының ең алдымен, өз

құқығын сақтау және қорғауға дайын болуы керек екенін ұғынуы тиіс. Өйткені тағдыр, игілікті күн көріс, қауіпсіздік, құқық қорғау орындарымен болған қатынаста туындайтын кейбір келеңсіздіктердің оң сипат алуы әркімнің өзіне байланысты болғандықтан, дәл осы жерде «әркімнің тағдыры өз қолында» деген қанатты сөз орынды. Заң бәрінен де қуатты болғандықтан, қашанда оған бойсұну санадан мықтап орын алуы керек. Ол үшін студенттер арасында жүргізілетін тәрбиелік жұмыстарда қылмыстың соңы жақсылыққа апармайтынын айғақтар мен дәлелдер арқылы, санмен көрсету, не себептен және қалайша адамдар «ойламаған, күтпеген» жерден сот алдында жауап беруге мәжбүр болатынын түсіндіру.

Осының себептері мен салдарын ашып көрсету, заң бұзуға алып келген себептердің психологиялық, тұрмыстық шарттарын ашып көрсету, білімсіздік пен мәдениетінің төмендігі, адамгершілік қасиеттерінің жетілмеуі, заң нормаларын орындауға әдеттерінің қалыптаспағаны, рухани қажеттенулерінің нашарлығы, азаматтық тәрбиенің жоқтығы, жауапкершілік пен тәртіптің жоқтығы, жаман әдеттермен, өз талаптарын қанағаттандыру жолдарын білмеуі, адамдарға сүйіспеншілігінің жоқтығы және басқалар екенін ашып көрсетуді талап етеді.

Демек, студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастыруда осы пәнге және құқықтық-педагогикалық іс-әрекетке деген қызығуын ояту мақсатында оқыту әдістерін байыту және оқытудың тиімділігін арттыру, құқықтық танымын байыту мақсатында жаңа технологияны қолдану; әсіресе студенттердің құқықтық санасын қалыптастыруға септігін тигізетін белсенді әдістерді-проблемалы оқыту, пікірсайыс, пікірталас, конкурстар, ойын т.б. қолдану; өзіндік ізденуіне сол арқылы өз бетімен білімін толықтыруға, алған білімін ой елегінен өткізіп саналы қабылдауға түрткі беретін студенттің зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру және мұнда конференцияларға баяндама әзірлеу, рефераттар жазу, білім көздеріне педагогикалық-құқықтық тұрғыда талдау беру; жекелеген материалдарды талдау және оған пікір жазудың маңызы зор .

Құқық мәдениетін қалыптастыруға септігін тигізетін пәндерді оқытудың мазмұнын жетілдіруде оларды қазіргі кездегі тың теориялық мәліметтермен толықтыру; студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастыруда ізгілікті пәндерді оқытудың орны ерекше. Осыны ескере отырып жоғары педагогикалық оқу орындарында педагогика пәндері-болып саналатын педагогиканың тарихы, тәрбиелеу әдістемесі мен технологиясы, отбасы тәрбиесінің теориясы, ұстаз мамандығына кіріспе т.б. құқықтық таныммен ұштастыру; психология пәндерін оқытуда құқықтық танымның психологияға қатысты тұстарын қарастыру; философия пәндерін, әсіресе элеуметтану пәнін оқытуда оның азаматтық құқыққа

байланысты тұстарын ашып көрсету студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастыруда орны ерекше болып табылады [12].

Заң және құқық туралы дұрыс ұғым мен түсінік қалыптастыру мақсатында осыған орай жалпы сауаттандыру шараларын жүйелі және арнайы бағдарлама негізінде ұйымдастыру; осыған орай заңға бағыну, құқық қорғау, қарыз, парыз, міндет, ар, намыс-деген секілді ұғымдарды нақтылайтын және маңызы мен мағынасына қатысты мәліметтер беріп білім, білік қалыптастыруға арнайы курстар ұйымдастыру; адамгершілік нормалары мен құқық нормаларының ара қатынасын ұғыну құқықтық мәдениеттің құрамдас бөлігі болып табылады. Демек, осыған орай өзіндік жұмыстар жүйесін жасап ұсыну да студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастырудың басты шарттары.

Тәрбие жұмыстарын ұйымдастыруда құқық тәрбиесін жекелеген оның бөліктерімен ғана, мысалы, нашақорлыққа, алкогольизмге, құмар ойындарына т.б. қарсы деп бөліп алмай тұтас, студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастыруды жұмыстың жүйесіне ендіру; бұны жастар арасындағы әлеуметтік-педагогикалық іс-шаралармен ұштастыру; студент жастар арасындағы келеңсіздікке ұшырағандарын анықтап, олармен жеке және топтық тәлім-тәрбие, білімдер беруді ұйымдастырудың тиімділігі жоғары болып табылады.

Яғни студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастырудың аса маңызды шарттарының бірі оқу орындары тарапынан олардың бос уақытын тиімді ұйымдастыру арқылы құқықтық мәдениеттілікке қажеттенуін туындату шараларын қарастыру және жүзеге асыру, сонымен бірге студенттерді өздерінің бос уақытын тиімді пайдалануға үйрету, соған бейімдеу болып табылады.

Студенттің өз бойында құқықтық мәдениетінің қалыптасқанын және оның қаншалықты дәрежеде екенін байқап көруіне нақты шараларға араласуы ғана мүмкіндік береді; бұл олардың жетістіктері мен кемшіліктерін анықтап өз ісінде ары қарай жұмыс жүргізуіне, өзіндік ізденуіне түрткі береді. Сондықтан құқық қорғауға байланысты қоғамдық істерге араластыру да студенттердің бойында құқық мәдениетін қалыптастырудың аса маңызды шарттарының бірі болып табылады.

Болашақ маман – студент жастардың құқықтық мәдениетін қалыптастыруда орынды қолдануды талап ететін тағы бір маңызды құрал – діни-құлықтық мәдениеттің ықпалы. Қазіргі Қазақстан қоғамында жастар тәрбиесіне болған діннің ықпалына көз жұму, не оны түсінбеу, мән бермеу, мойындамау сияқты теріс әрекеттердің орын алып отырғаны белгілі. Дін десе оны тек адамдарға теріс ықпал ететін құрал етіп көрсетуге ұмтылу, әсіресе көпшілік жергілікті ұлт ұстанып келе жатқан ислам дініне қарсы пікір қалыптастыруға ұмтылу байқалады. Бірақ қай діннің де адам санасына әсерінің қуатын мойындамауға болмайды. Сол себепті болса керек, кезінде «дін – апиын» деген ұғым да пайда болған. Сондықтан, біз

қаласақ та, қаламасақ та дін қоғамда өмір сүруде және ол жас ұрпақтың санасынан мықтап орын алып келеді. Олай болса, одан бас тартпай, керісінше оның мүмкіндігін ұтымды да, тиімді пайдаланудың ғылыми-педагогикалық, психологиялық негізделген жолдарын қарастыру керек.

Біз үнемі үлгі етіп әдеттенген АҚШ және басқа да Батыс, Шығыс Еуропа елдерінде, сондай-ақ үнемі үлгі алуға әдеттенген Ресей мемлекетінде осы дін тәрбиесін және оны ұлы мәдениет ретінде танып-білуге кең мүмкіндік берілген. Атап айтсақ, кейінгі кезде жарық көрген педагогика, педагогиканың тарихы, әлеуметтік педагогика, әлеуметтік психология, жалпы психология, тәрбиелеу технологиясы мен әдістемесі және басқа да оқулықтар мен оқу құралдарында дін және оны тәрбие құралы ретінде пайдалану мәселесіне тараулар мен бөлімдер арналып жазылып келеді. Демек, бізге де осы мәселені қолға алып орынды пайдаланатын уақыт жеткен секілді.

Қалай десек те, қазіргі кезде басты діндердің барлығы жастарды жыныстық тәртіпсіздіктен, қылмыстан, ұрлық-зорлықтан, нашақорлық пен масайту ішімдігінен, құмарпаздықтан сақтау үшін мінәжәт орындары мен басқа да діни мүмкіндіктерді пайдалануға ұмтылуда. Осы мәселені зерттеуші педагог, психолог, философ ғалымдардың пікірінше Алладан берілмеген, адамдар жасаған зайырлы адамгершілік мінез-құлық ұстанымдары мен ережелері шартты түрде болғандықтан адам санасында терең орын тебе алмайды. Бұған халық арасында кең тараған, авторы белгісіз «заң оны бұзу үшін жазылады» деген мәтелді келтіруге болады.

Осыған орай Ресейде студенттерге арналған дінтану және сенім бағдарламасы мен оқулығы түзіліп, «Духовно-нравственное воспитание» деген журнал да шығады. Алайда, бұл да қоғам тарапынан қарсылыққа ұшырап отыр. Қазақстанда мұндай батыл қадамдарға бармаса да діни қызметкерлер тарапынан «Нұр шапағат», «Ислам әлемі» деген секілді журналдар шығып, «Ана тілі», «Қазақ әдебиеті», «Ислам және өркениет» газеттерінің беттерінде дінтану тақырыптарына байланысты материалдар жарияланып тұрады. Студент жастар арасында құқықтық мәдениет қалыптастыру бағытындағы жұмыстарда осы мүмкіндіктерді пайдалану олардың нанымы мен сеніміне, сезіміне ықпал етеді.

Ғалымдар арасында «әдет» терминінің шығуы туралы біртекті пікірлер жоқ. «Әдет» – «әдет-ғұрып» деген араб сөзінен шыққан, мағынасы дағды, әдет. Әрине қандай бір іс болмасын, әуелі дағдыға, әдетке айналып, кейін келе көпшілік қолданатын заңға айналып, оны бұзу ерсі қылық, қылмыс саналған. Әр халықтың өзіне жарасатын әдет-ғұрып, салт-санасы мен дәстүрлері бар [13]. Ол өздеріне қымбат. Осы зиялы адамзаттың бір бұтағы – түрлі қауымның да өткен өмірі әр алуан, талай замананы алып жатыр. Осыған орай, өздеріне

тән әдет-ғұрып, салт-сана, қағида-ережелері де баршылық. Мұның бәрін болса да ислам жоқ етіп, тамырына балта шаппаған. Қайта олардың прогрессивті жақтарын өз ішіне қамтып, қиюластырған. Соның нәтижесінде ислам заң нормалары сомданып, айшықтана түсіп кез-келген формацияға кереғар болмай қабыса алады.

Ол әдеби шығармаларды дәстүрлі құқықтық нормалар жиынтығын білу үшін қолданылады. Үлкен Советтік Энциклопедияда: «Әдет – ислам діні тараған елдер арасындағы халықтық дәстүр құқығы», - делінген.

Құлықтық тәрбиені түбегейлі жүзеге асыру үшін алдымен дінге болған көзқарасты өзгерту, одан соң діни таным мен діни сенімнің мүмкіндіктерін пайдалану жолдарын қарастыру керек. Жалпы оның жолы да белгілі деуге болады.

Бұл педагогикалық шарттар жалпы педагогиканың әрқандай оқу-тәрбие жұмыстарын тиімді жүзеге асыру үшін арнайы педагогикалық шарт түзілуі керек деген педагог ғалымдар Г.Щукина, Ю.К.Бабанский, Н.И.Болдырев, т.б. тарапынан анықталған жалпы ережесіне негіздей отырып жасалды [14].

Ғалымдардың зерттеулеріндегі құқық тәрбиесіне қатысты пікірлерді жинақтай келе, анықталған педагогикалық шарттардың студенттердің бойында құқықтық мәдениет қалыптастыруға ықпал ету мүмкіндіктерін арттыру қажеттілігімен сипатталады.

Педагогикалық шарттардың негізі студенттердің құқықтық мәдениетін қажеттігін туындату болып, бұл құқықтық таным мен адамгершілік сезімдерінің ұштасуына ықпал ететіні белгіленді. Оның өлшемдері – құқықтық нормалар мен адамгершілік сезімдерінің тәрбиеленуі, ал көрсеткіштері Қазақстан мемлекетінің азаматы ретінде әр студент азаматтық Кодекс және азаматтық құқықты қайырым, мейірім, әділдік, адалдық, қарыз - парыз, міндет, талап сияқты адамгершілік нормаларымен тоғыстырып, осы ұғымдардың мәнін түсіну мен оларды сезініп, ұғынуы; сезім мен заң ара қатынасын ажырата және байланыстыра алуы [15].

Яғни, педагогикалық іс-әрекетін ұйымдастыру болып оның ықпалы – құқықтық ұстанымдары мен әдет, дағдыларын сәйкестендіруіне шарт түзуі, ал өлшемдері – құқықтық іс-әрекетінің саналы қалыптасуы; адамгершілік нормаларын білуінің құқықтық ереже, қағидалар туралы жалпы білімді жүйелі меңгеруіне ықпалы; «құқықтық мәдениет» ұғымының мазмұны мен мәнін білумен қоса оқу-тәрбие үрдісін басқаруда ұстануға, орындауға ынталы болуы; құқық нормалары мен адамгершілік ұстанымдарына қатысты теориялық білімі мен практикада оны ұштастыра алуы;

Құқықтық мәдениет қалыптастырудың мынадай ұстанымдарын меңгеруі туындаған әр түрлі ситуацияларды шешуде әр адамның жеке ерекшеліктерін ескеруі;

- адамгершілік пен құқықтық танымды ұштастыру ұстанымын басты парыз ретінде тану;

- педагогикалық іс-әрекетінде құқықтық мәдениеттіліктің жағымды үлгі-өнегесін көрсетуге ынталануы;

- өз іс-әрекетін үнемі бақылап, байқап, санаға салып, сын тұрғысынан бағалау және кемшіліктерді түзетуге дайын болуы;

- кез келген тұлғамен (оқушы, ата-ана, әріптес т.б.) педагогикалық қарым-қатынаста адамгершілік нормалары мен құқықтық талаптарды сақтауы;

- педагогикалық іс-әрекетінде ұстаздық шеберлік пен құқықтық мәдениетті ұштастыруы;

- әр қандай құқық бұзушылықтың алдын алу және болдырмауда белсенділік таныту.

Келтірілген педагогикалық жүйенің және педагогикалық шарттардың ықпал етуі нәтижесінде студенттердің құқықтық мәдениетінің құрамы мен оларды қалыптастыру деңгейлерін былайша анықтап көрсетуге мүмкіндік алдық. Студенттердің құқықтық мәдениеттілігінің құрамын:

1) құқықтық білім мен адамгершілік нормаларын саналы тоғыстыруы;

2) адамгершілік сезімдерінің құқықтық ұстанымдармен сабақтастығы;

3) тұлғаның құқықтық нормаларын сақтау және қорғауды педагогикалық іс-әрекетімен ұштастыруы деп белгілеген едік.

Студенттерде құқықтық мәдениеттің қалыптасуының өлшемдерін көтеріңкі, аралық, базалық деп белгіледік.

Сонымен, студенттердің құқықтық білім мен адамгершілік нормаларын саналы тоғыстыруының көтеріңкі деңгейінің көрсеткіші – Құқықтық ереже, қағидалар туралы жалпы білімі жеткілікті; адамгершілік нормаларын меңгерген; «құқықтық мәдениет» ұғымының мазмұны мен мәнін біледі; Оқу-тәрбие үрдісін басқаруда оларды ұстануға, орындауға ынталы; құқық нормалары мен адамгершілік ұстанымдарын ұштастыра алады; аралық- құқықтық ереже, қағидалар туралы жалпы білімі жеткіліксіз; адамгершілік нормаларын меңгерген; «құқықтық мәдениет» ұғымының мәнін білгенімен мазмұнын аша алмайды; оқу-тәрбие үрдісін басқаруда құқық нормалары мен адамгершілік ұстанымдарын ұштастыра орындауда селқостығы бар; базалық-Құқықтық ереже қағидалары туралы жалпы білімі жеткіліксіз; адамгершілік нормаларын меңгергенімен ұстануға ынтасыз; «құқықтық мәдениет» ұғымының мазмұны мен мәнін толық аша алмайды; оқу-тәрбие үрдісін басқаруда оларды ұстануға, орындауға ынталы.

Ал, адамгершілік сезімдерінің құқықтық ұстанымдармен сабақтастығының көтеріңкі екендігінің көрсеткіші студенттердің қарыз, парыз, міндет, әділдік, қайырым, мейірім ұғымдарын адамның жеке басының еркіндігіне шек қоймау, ар-намысына тимеу, жәбірлемей

және денсаулығына нұқсан келтірмеу, жеке құқығын бұзбау-ұғымдарымен қатар ұстануы; тұлғаның экономикалық, әлеуметтік саяси құқығын сақтау мен ұштастыру; осы ұғымдарды іс-әрекетінде ұстануға ынтасы; аралықкөрсеткіші – қарыз, парыз, міндет, әділдік, қайырым, мейірім ұғымдарын адамның жеке басының еркіндігіне шек қоймау, ар-намысына тимеу, жәбірлемеу және денсаулығына нұқсан келтірмеу, жеке құқығын бұзбау-ұғымдарын меңгерген, бірақ практикада ұстануға селқос; тұлғаның экономикалық, әлеуметтік саяси құқығын сақтау қажеттігін біледі, бірақ практикада ұстануы жеткіліксіз; базалық – қарыз, парыз, міндет, әділдік, қайырым, мейірім ұғымдарын адамның жеке басының еркіндігіне шек қоймау, ар-намысына тимеу, жәбірлемеу және денсаулығына нұқсан келтірмеу, жеке құқығын бұзбау ұғымдарын толық меңгермеген, сондықтан практикада ұстануға ынтасы төмен; тұлғаның экономикалық, әлеуметтік саяси құқығын сақтау қажеттігін біледі, бірақ практикада ұстануы жеткіліксіз [16].

Студент тұлғасының бойында құқықтық нормаларын сақтау және қорғауды педагогикалық іс-әрекетімен ұштастыруы – құқықтық мәдениетінің қалыптасқандығының өлшемі болса, оның көтеріңкі екендігінің көрсеткіші – мемлекеттік құжаттарды танып-білу және оларды басқаларға жеткізудің әдістері мен формаларын, мазмұнын меңгерген; адамгершілік нормаларымен құқықтық нормалардың ара қатынасын ашып бере алады және педагогикалық іс-әрекетінде оларды сақтауға ынталы; қоғамдық жұмыстарға араласуы және басқаларды тартуда белсенділік танытады; өзін-өзі жетілдірудегі ізденістері жеткілікті; аралық – көрсеткіші, мемлекеттік құжаттарды танып-білуге ынталы болғанымен оларды басқаларға жеткізудің әдістері мен формаларын, мазмұнын толық меңгермеген; адамгершілік нормаларымен құқықтық нормалардың ара қатынасын ашып бере алады, бірақ оларды ұстануда белсенділігі жеткіліксіз; педагогикалық іс-әрекетінде оларды сақтауға ынталы, қоғамдық істерге араласуы және басқаларды тартуда белсенділік танытады; өзін-өзі жетілдірудегі ізденістері жеткіліксіз; базалық мемлекеттік құжаттарды танып-білуге ынталы болғанымен, оларды басқаларға жеткізудің әдістері мен формаларын, мазмұнын толық меңгермеген; адамгершілік нормаларымен құқықтық нормалардың ара қатынасын ашып бере алады, бірақ оларды ұстануда белсенділігі жеткіліксіз; педагогикалық іс-әрекетінде оларды сақтауға ынталы, бірақ қоғамдық істерге араласуы және басқаларды тартуда селқос; өзін-өзі жетілдірудегі ізденістері жеткіліксіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Верб Э.А. Взаимосвязь эстетической и педагогической культуры будущего учителя // Проблемы эстетики образования и воспитания. Сборник научных трудов. Вып. 338. Отв. ред В.В.Кукушанов. – Москва, 1988. – С. 99-107

2. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі [Электронды ресурс]. – 2017. – URL: <http://adilet.zan.kz/kaz>
3. Горлинский И.В. Педагогическая система гибкого обучения специалистов в высших учебных заведениях Министерства внутренних дел Российской Федерации/ И.В.Петушкова. – Москва, 1997.
4. Корнеев С.М. Методика преподавания практических занятий по гражданскому праву: Методика преподавания юридических предметов/ С.М. Корнеев. – Москва, 1986.
5. Балтабаев М.Х. Педагогикалық мәдениеттану: оқулық/ М.Х. Балтабаев. –Алматы: Ұмай, 2003.
6. Сейталиев К.Б. Қазақстанда жоғары педагогикалық білім берудің қалыптасуы мен дамуы (1920-1921ж): п.ғ. д. ... атағын алу үшін әзірленген автореферат: 13.00.01 – Алматы, 1998. – 47 б.
7. Уманов Г.А. История создания и тенденции развития профессионально-технического образования в Казахстане: монография/ Г.А. Уманов. – Алматы, 1970г.
8. Казмаганбетов А.Г. Научно-педагогические основы формирования системы оценочных притязаний старшеклассников в учебном процессе: монография/ А.Г. Казмаганбетов.- Алматы, 1999ж.
9. Керімов Л.К. Қиын жасөспірімдерді жеке дара қайта тәрбиелеу теориясы мен практикасы: монография/ Л.К. Керимов. – Алматы, 1992ж.
10. Байсерке Л.К. Педагогические основы нравственно-правового воспитания учащихся общеобразовательных школ: монография/ Л.К. Байсерке. – Алматы, 1998г.
11. Тесленко А.Н. Социализация молодежи: педагогика отношений в социуме: монография/ А.Н. Тесленко № –Алматы, 2002. –236 с.
12. Тойлыбаев Б.А. Бастауыш мектеп оқушыларына дене тәрбиесін беруде халықтық педагогика элементтерін пайдалану: пед.ғыл. канд. ... дис.- Алматы, 1995.- 136б.
13. Нурмукашева С.К. Развитие военно-патриотического воспитания старшеклассников в школах Казахстана (1960-1985): монография/ С.К. Нурмукашева. – Алматы, 1994ж
14. Қашқари М. Түбі бір түркі тілі («Диуани лұғат ит-түрк»)/ М.Қашқари. – Алматы: «Ана тілі», 1993. – 192 б.
15. Қазақтың тәлімдік ой-пікір антологиясы /Құрастырған Қ.Жарықбаев, С.Қалиев. – Алматы: «Рауан», 1994. – Т. 1. – 320 б.
16. Ахметбек А. Қожа Ахмет Йассауи: Көмекші оқу құралы/ А.Ахметбек. – Алматы: «Санат», 1998. – 112 б.